

SUMMARY

In the Ottoman Empire, Turks manifested in their coexistence with Armenians a negative attitude to, treatment of and action regarding the “others” self-identity - accompanied by mass killings and massacre, robbery, deportations and ethnic cleansing, genocide and destruction of Armenians’ homeland. In contrast to such barbaric and destructive demonstration of self-identity in coexistence with “others,” the Armenians’ attitude to and coexistence with “others” are fundamentally different, caring and tolerant. That attitude is manifested also in the works of Armenian historians, specifically in the works of Moses Khorenats’I, as laudatory concerning genuinely civilizational thoughts, words and actions of “others”.

His ‘History’ contains a conceptual framework for spiritual-civilizational consolidation of the Armenian identity containing the ideas of a causal link between the “internal” and “external” and of the virtues of improvement of the self and lifestyle.

This conceptual framework is still essential for overcoming the consequences of the Armenian Genocide and for effective development of the nation and the state.

Key words: genocide, self-identity, coexistence, “others”, civilizational conceptual framework.

ՀԱՅՈՑ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐ
ԵՎ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԷՐԶՐՈՒՄԵՑՈՒ ԳԻՏԱՄԵԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՈՒ ԲԱՐՈՑԱՀՈԳԵՎՈՐ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ

Ներսես Քոչարյան

*Խ.Արքովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարանի ասպիրանտ*

XVI-XVII դդ. հայոց հայրենի բնաշխարհը Սեֆյան Պարսկաստանի և Օսմանյան կայսրության միջև տևական պատերազմական գործողությունների կենտրոնատեղի էր՝ երկուստեք նկատվելով որպես իրենց իշխանապետության հաստատման շահադիտության առարկա. Վանը, Էրզրումը, Կարսը... ձեռքից ձեռք էին անցնում և յուրաքանչյուր մարտնչող կողմ հակառակորդի դեմ վարում էր «այրված» տարածքի քաղաքականություն: Հայ ազգն իր հայրենի կենսատարածքում սեփական պետականության անկումից հետո, դարեր շարունակ չունենալով այլևս ազգային պետություն, որը պետք է ապահովեր արտաքին անվտանգությունն ու կյանքի բարեկարգությունը, գտնվում էր

քաղաքական, իրավական, սոցիալական ու տնտեսական ծանրագույն վիճակում և լիովին ոչնչացման վտանգի էր ենթակա հայոց ինքնությունը, կենսագոյությունն ու մշակույթը: Հայերը ենթարկվում էին զանգվածային սպանդի ու կոդոպուտի, բռնի տեղահանվում, բնակավայրերն ուղերվում ու ողջ անշարժ գույքը՝ ներառյալ արտերն ու այգիները այրվում, և այսկերպ ստիպյալ փախչում ու պատսպարվում էին լեռնային անձավներում, գաղթում դեպի Կոստանդնուպոլիս, Ռուսաստան, Դրիմ, Լեհաստան¹: Զինվորական ու ավազակային անվերջ կոդոպուտները, քրիստոնյաների ու հատկապես հայերի նկատմամբ հալածանքները, պետական անհավասար իրավաբարության պայմաններում ծանր հարկերը, ենիչերության ուղղորդված մանկահավաքը, վարչակառավարական համակարգի ներկայացուցիչների կաշառակերությունը խափանել էին Օսմանյան Կայսրության ներքին և արտաքին առևտուրը, արդյունաբերական, կրթական և մշակութային զարգացումը: Նշենք նաև, որ մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում XVII-XVIIIդդ. հայերի կացությանը նախորդող ու նշանակալի XVIIդ. երկրորդ կեսի քաղաքական պատմության վերաբերյալ կան սակավ տեղեկություններ²:

Հռոմի պապի կողմից ուղարկված միսիոներները ջանում էին կաթոլիկությունը տարածել Մերձավոր Արևելքում, և քանի որ մահմեդականների դավանափոխության հարցը որևէ դրական արդյունքի չէր հասնում, նրանց գործունեությունն ուղղորդվում էր տեղի քրիստոնյա բնակչության՝ հայերի կաթոլիկության դավանափոխությանը: Նրանք օգտվում էին այն իրավիճակից, որ հայերը գտնվում էին երկկողմանի լծի տակ և հաճախ կանգնած էին ծանրագույն ընտրության առջև՝ ֆիզիկական բնաջնջում կամ բռնի մահմեդականացում: Եվ հայերի համար մի կողմից՝ քրիստոնյա մնալը, մյուս կողմից՝ զորավոր պաշտպան ձեռք բերելը ի դեմս կաթոլիկ Հռոմի, ստիպում էին հայերին ընդունել կաթոլիկություն³:

¹Տե՛ս Զուլպյան Մ. Կ., Արևմտյան Հայաստանը XVI-XVIII դդ., Եր., «ՀՍՍՀ ԳԱ» հրատ., 1980, էջ 59-62:

²Տե՛ս Լույս տեղում, էջ 73:

³Տե՛ս Զուլպյան Մ. Կ., Հայ ժողովրդի XIII-XVIII դարերի պատմության հարցերը ըստ էվրոպացի հեղինակների, Գ. Ա (քաղաքական պատմություն), Եր., «ՀՀ ԳԱ» հրատ., 1990, էջ 180-181:

Առկա էր հայոց կենսագոյության վտանգվածություն մինչ ի մահ և կամ անինքնություն: Առաջինի «հայոց կենսագոյության մինչ ի մահ վտանգվածության», պատճառն ու հիմնական գործոնները Օսմանյան կայսրության ու Մեֆյան Պարսկաստանի հետ արտաքին պատերազմական, թրքապատկան ցեղախմբերի ու նաև քրդերի հետ և՛ արտաքին, և՛ ապստամբական ներքին տարաբնույթ ու բոլորատեսակ ռազմական գործողությունների ու ասպատակությունների ընթացքում մշտակա նախահարձակություններով բնիկ հայ քրիստոնյաների ունեցվածքի թալանը, գերեվարությունը, կանանց ու երեխաների վաճառքը, զանգվածային կոտորածներն ու բնաջնջումն էր, ինչպես նաև Կայսրությունում հայերի նկատմամբ թուրքերի տնտեսական, սոցիալական... դիսկրիմինացիոն ներքին քաղաքականությունը: Իսկ երկրորդի՝ «հայոց կենսագոյության դեպի անինքնություն վտանգվածության» պատճառն ու երեք գործոններն էին հայոց հոգևոր ինքնության ու քրիստոնեական առաքելական անաղարտ հավատի՝

ա) բռնի ուրացությունն ու մահմեդականացումը,

բ) կաթոլիկության դավանափոխությունը,

գ) կրթության հնարավորությունների նվազությամբ ու բացակայությամբ հայոց լեզվին բանավոր ու գրավոր տիրապետելու կարողության անկման հետևանքով «հայ գրականությանը», հայոց քաղաքակրթական-հոգևոր-պատմական ինքնության, կյանքի ու մշակույթի որպիսությունը հայտնող «հայոց պատմությանը» հաղորդակից լինելու և իրեն այդ ինքնությանը նույնորոշելու (իդենտիֆիկացնելու) դժվարությունը և ուրեմն՝ քաղաքակրթական-մշակութային-հոգևոր իր այդկերպ խոցելիությամբ՝ ինքնությունը կորցնելու, ուժացման ստիպյալ կենսապայմանները ու կրթապայմանները, որոնց արդյունքով և՛ բռնի թրքացման ու քրդացման մերձավտանգ ու նաև հեռավտանգ սպառնալիքն ու կացությունը:

Թվարկյալ երկու խումբ գործոններով հայոց կենսագոյության վտանգվածության կացությունում ու սպառնացող հեռանկարում խաչատուր Էրզրումեցին, որպես անհատ անձ ու կաթոլիկ վարդապետ, իր ունակություններին և ուսմամբ ձեռքբերյալ կարողություններին ադեկվատությամբ, գիտա-հոգևոր իր իմացությամբ ու հոգևոր փորձառությամբ զարդարյալ՝ ներկրթյալ և ուսյալ հոգու ընտրությամբ ու նվիրումով նախաձեռնում ու կենագործում է հայոց կենսագոյությանը հոգեկեցույց ու կենարար նշանակալիություն ունեցող և հենց քաղա-

քակրթող հոգևոր-լուսավորչական, հայոց ինքնության ու կենսակերպի քաղաքակրթական ու բարոյական կատարելագործմանն ուղղված՝ և՛ ստեղծագործական ու հոգևոր-գիտական, և՛ կրթական գործունեություն: Նրա այսկերպ ընտրությունը, նվիրումը, նախաձեռնությունն ու արդյունավետ կատարումը որոշակի իմաստով ներկայանում է որպես ռաիվիրա, նախակարապետ հայոց կենսագոյության հիմնորոշ խնդիրների ադեկվատ ու տվյալ ժամանակաշրջանում հնարավոր լուծման ուղղությամբ, որ և վարդապետին օրինակյալ համախոհությամբ ձեռնարկվեց, շարունակվեց և հենց գուգակցաբար կենագործվեց հայոց կյանքում Վենետիկի Մխիթարյան Միաբանության հոգևոր-գիտական և բարոյա-կրթական հոգևոր-լուսավորչական ու քաղաքակրթական գործունեությամբ:

Խաչատուր Էրզրումեցին հայոց պատմա-հոգևոր ինքնությունը կաթոլիկ դավանափոխությամբ իր նախնյաց հետ քրիստոնեա-հոգևոր ու պատմական միասնությունից կտրելու ու անիքնության ուղղորդելու մեջ չէր տեսնում հայոց ինքնության ու կենսագոյության վտանգվածության բազմաբովանդակ հիմնախնդրի ելքն ու իր բուն «անելիքը», ինչպես կարելի է նկատել հոգևոր ոլորտում իրենց կարիերայի ու պաշտոնի մոլությանն անձնատուր անձանց պարագայում: Նա իսկական հայրենասեր ու ազգասեր մի անձ էր, որ նույնիսկ մերժելով Մխիթար Մեբաստացու առաջարկը՝ նախաձեռնել Մխիթարյան միաբանության ստեղծումը և ապա՝ ստանձնել ղեկավարումը⁴, իրեն նվիրել էր միայն գիտա-ստեղծագործական ու կրթական գործունեության, որն այնքան անհրաժեշտ էր տեսնում ազգային խնդիրների լուծման ներկայում ու հեռանկարում: Օսմանյան կայսրության իշխանության ներքո, իսլամ դավանող թրքացեղ ազգախմբերի ու քրդերի հետ գոյակցության ու իրավականորեն անհավասար կենսապայմաններում իրենց հայրենի կենսատարածքում հայ ազգի ինքնապահպանման և քրիստոնեական քաղաքակրթական-հոգևոր ու բարոյական զարգացման համար, ըստ Խաչատուր Էրզրումեցու, առաջնային ու կարևորագույն նշանակություն ուներ հայոց լեզվի ուսուցանությունը, և անավասիկ՝ 1696թ. նա Իտալիայում (Լիվոռնո) նորաբաց հայկա-

⁴Տե՛ս Քոչարյան Ն., Խաչատուր Էրզրումեցու կյանքը և ստեղծագործական գործունեությունը//«Փիլիսոփայությունը արդի աշխարհում» UNESCO-ի Փիլիսոփայության միջազգային օրվա կապակցությամբ գիտաժողովի նյութեր, գ. IV, Եր., «Լիմուշ» հրատ., 2014, էջ 81:

կան տպարանում հրատարակում է «Գիրք Քերականութեան» աշխատությունը: Հայ ազգի «քրիստոնեական քաղաքակրթական-հոգևոր, գիտա-մշակութային լուսավորչական ու բարոյական ուսման և ներկատարելագործմամբ զարգացման» խաչատուր Էրզրումեցու ծրագրային հայեցակարգը կենագործվում է գիտա-ստեղծագործական գործունեությամբ՝ քերականական, քարոզիտոնական, ճարտասանական, բազում գիտությունների ու արվեստների հիմունքները, իդեաներն ու բովանդակությունն իրենում սահմանող, բացորոշող ու վերաիմաստավորող իմաստասիրական, տեսական ու գործնական աստվածաբանական, մեկնողական երկերի հրատարակմամբ՝ զուգորդվելով ծխական դպրոցում ու եկեղեցում իր գործնական ուսուցման կրթական գործունեության հետ: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանությունն իր հիմնադրումից ի վեր ժամանակաշրջանի ու հայոց ինքնության, կենսագոյության ու մշակույթի փտանգվածության խնդիրների ադեկվատ լուծմանը նվիրյալ հոգածությամբ ծավալում է իր քրիստոնեական քաղաքակրթական-հոգևոր ու բարոյական, գիտամշակութային լուսավորչական գործունեությունը նույն այս ուղղություններով, այս ամենի հետ մեկտեղ խորությամբ առավելացնելով բանասիրության ու պատմության ճյուղերը:

Էրզրումեցու քաղաքակրթական-լուսավորչական հայեցակարգում առանցքային նշանակություն ունի գիտամշակութային տեսական և բարոյական-գործնական կրթությունը: Հստ անտիկ հունական և ապա՝ միջնադարյան քրիստոնեական իմաստասիրության ավանդույթի ու նաև խաչատուր Էրզրումեցու իմաստասիրական հայեցակարգի, բարոյագիտությունը գործնական փիլիսոփայության մաս է, որն իրենում ևս ունի որոշ չափով տեսական ճանաչում է բարին և արդեն որպես իսկ գործնական՝ գործում է բարին, մարդկային բարքերն ու վարքը, ներքինն ու արտաքինը կրթելով առաքինակարգ չափավորության հաստատելով բարի կարգավորություն և այս առումով՝ հենց բարեկարգություն: Նրա վարդապետության համաձայն՝ իմաստության ձգտող և բարոյականությամբ իր ներքին ու արտաքին կյանքի ինքնամաքումը կամեցող յուրաքանչյուր ոք անհրաժեշտաբար անցնում է մի շարք փուլեր՝ սուրբ հայրերի գրվածներին ծանոթացումն ու ըստ այդմ իր կենսակերպի ուղղորդումը, սրբերից խրատի ուսանությունն ու իմաստուններին որպես օրինակ հավանումն ու հետևումը, երկչոտության հաղթահարումը և անկարգ փափագների ու

բաղձանքների սանձահարումը⁵։ Նրա սոցիալական հայացքներում բարոյականությունը բանականությամբ կազմակերպվող մարդկային վարքի և բարքի, արտաքինի ու ներքինի՝ աստվածային պատվիրաններով կարգավորվածությունն է և որպես այդպիսին հիմնարար դեր ունի հասարակության կյանքում։ Նա բարոյականությունը սահմանում է որպես մարդու «բարոյական գիտություն և վարքական իմաստություն, ի վարս մեր վերահայի, և ի բարս մարդոյ նայի»⁶։ Բարոյագիտությունում նա քննարկում է երջանկության, սիրտ, առաքինության և դրանց հասնելու ճանապարհներն ու խոչընդոտները, մարդկային փոխհարաբերությունների հիմքերը, կամա և ակամա գործողությունները։ Բարոյականությունը զուգորդվում է իրեն բնորոշող մարդկային ունակությունների և կայացած(-ող) հատկությունների բարենշանակ ուղղորդվածությամբ ու բովանդակությամբ։ Այդպիսիք են կամքը և առ բարին կամավոր, նույնն է թե՛ հոծարակամ ընտրությունը, դիտավորությունն ու կատարումը, առ բարին մարդու բնական ու նաև բանական ձգտումը, բարու ճանաչումն ու գործումը՝ իր ու այլոց ներքին ու արտաքին կյանքում՝ ինքնությունում ու կենսակերպում ներկայավորումը, չարի՝ որպես բարու նվազում ճանաչումը, ժխտումն ու կյանքում բացարկումը, երջանկության և երանության բնական ու նաև բանական ձգտումը, իսկությամբ ճանաչումն ու առիւնքնող գործունեությունը, մարդկային հոգու և մարմնի միասնությունում՝ հոգու գերակայությունը և այլն։ Էրգրումեցին «բարոյականության» իրողություններն ու առնչվող խնդիրները վերլուծում է մարդկային բանական հոգին ու միտքը՝ առ բարին ուղղորդման տեսակետից քննարկելով բարու և չարի, առաքինությունների և մեղքերի, բարեմասնությունների և արատների հակոտնյա կատեգորիաներով։ Նրա վերլուծություններում բարին բնորոշվում է որպես Աստվածային կամքի համաձայն կազմակերպված մարդկային խոսքի, մտքի, գործի համալիր արտահայտություն. «*Ձի հանապազ ստանայցենք, և զբարիս հավաքիցենք։ Արարք երիւք կերպիւք լինին. մտօք, բանիւք, գործովք լինին։ Համայն կերպիւք զմեզ ուղղեսցուք. Ջուղիդ արարս իրակեսցուք։ Ձի համայն կերպիւք ուղղիցիւք. և իսկ բարիք գտանիցիւք*»⁷։ Իսկ չարը սահմանվում է որպես ունայնություն, խավար, անմտություն. «*Արդ չարութիւն*

⁵Տե՛ս նույն տեղը, էջ 353։

⁶Պաշտօնաւոր Էրգրումեցի, Համառօտ Իմաստասիրութիւն, Հ. 1, Վենետիկ, 1711, էջ 343։

⁷Նույն տեղում, էջ 348։

*ոչնչութիւն. Քանզի բանի պակասութիւն... Ամեննին ոչինչ դնի. վասն-
զի ոչինչ գտանի... Ուրեմն ոչինչէ չարութիւն. ամեննին ունայնու-
թիւն»⁸:*

Նրա խորհրդածություններում յուրաքանչյուր բարոյական կատե-
գորիա սահմանվում է բացահայտելով հասկացվող ու մեկնորոշվող
«իրի» բնությունը, և բաժանվում՝ այդ կերպ հայտորոշելով «իրի» տի-
պաբանությունը, բաղադրակազմը: Բարոյական իրողություն իրեն-
ցում հասկացող ու արտահայտող կատեգորիաների սահմանման,
որով և՛ այդ «իրի» բնության բացահայտման, և բաժանման, որով և՛
«իրի» տիպաբանության հայտորոշման, նշանակալի օրինակ է «եր-
ջանկութեան» որպէս «առաքինութեան» արտահայտություն, էրզրու-
մեցու ըմբռնումն ու մեկնաբանությունը: «Երջանկութիւն երանութիւն,
երանական վայելչութիւն... Երջանկութիւն է բարութիւն և ծայրագոյն
վայելչութիւն... Մարդ ընդունակ երջանկութեան և ծայրագոյն վայել-
չութեան: Վասնզի մարդ իմացական և նաև կամեցողական: Վասն
որոյ մտօք իմանայ, կամօք սիրէ, ուրախանայ, Երբ ծայրագոյն բարին
խորհի և ի վերայ նորա հրճուի»⁹: Նրա քրիստոնեական իմաստասի-
րությունում երջանկությունը մեկնորոշվում է երկու տեսանկյուննե-
րից: Երջանկությունը լինում է գերբնական ու կատարյալ, բնորոշվում
է աստվածասեր ու մարդասեր կյանքով, որում և՛ Աստծո ճանաչո-
ղության ձգտումով ու պատվիրանների կատարմամբ, որպէս Աստծո
հետ սիրով միասնացյալ գոյությամբ՝ հրճվանք ու հենց սքանչացում,
որը հատուկ է աստվածաբաններին, իմաստասերներին: Երջանկու-
թյունը լինում է նաև բնական ու ոչ-կատարյալ՝ բնորոշվելով արտա-
քին չափորոշիչներով, ինչպիսիք են՝ համբավը, պատիվը, իշխանու-
թյունը, ունեցվածքը: Այդ բնույթի «իրաց» նկատմամբ ձգտումը, հաս-
նելու և ապա արդեն նաև զրկվելու հնարավորության մասին մտո-
րումները ոչ թե մարդուն հասցնում են երջանկության, այլ՝ առաջաց-
նում խռովք, անհանգստություն, տագնապ: «Քանզի ստացեալ չարչա-
րէ, և ոչ ստացեալ չարչարէ: Յորժամ ստանի՝ չարչարէ, գերկյուղ կորս-
տեան պատճառէ...»¹⁰: Եջանկության արտաքին բնույթի չափորոշիչ-
ները առաջնային չեն մարդու «ինքնությամբ կենալու», այն է՝ իր աստ-
վածապատկեր ու աստվածանման ինքնությանը հարազատ կենալու

⁸Նույն տեղում, էջ 349:

⁹Նույն տեղում, էջ 351:

¹⁰Նույն տեղում, էջ 353:

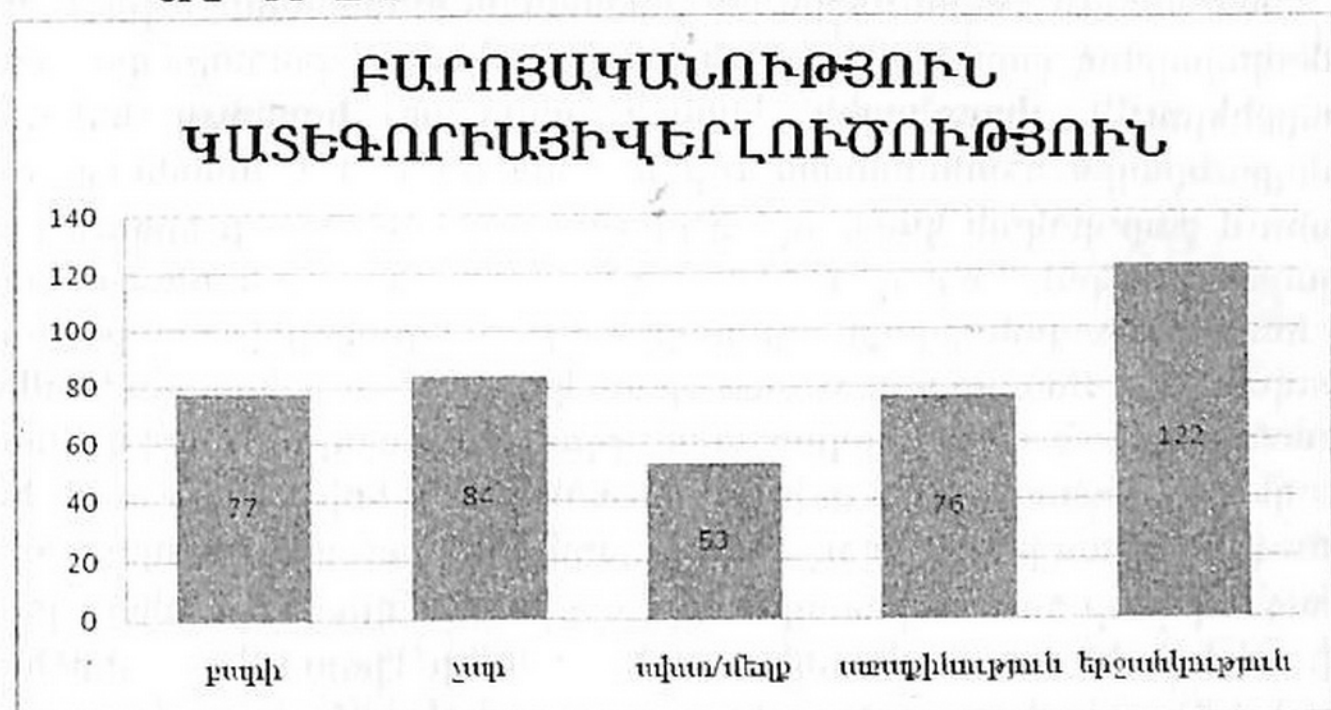
համար, ժամանակավոր են և, ինչպես ասվում է Ավետարանում, ցանկացած պահի կարող են հափշտակվել գողի կողմից կամ քայքայման ենթարկվել ու ոչնչանալ: Մարդն իր երջանկությունը պետք է որոնի և գտնի անանց արժեքների մեջ: Երջանկություն ասելով՝ Էրզրումեցին հասկանում է ոչ թե անցողիկ մարմնական հաճույքներն ու նյութական բարիքները, այլ՝ Աստծո ներկայությամբ ու հոգևորաբար ապրվող կապով՝ մարդու հոգևոր սքանչացումը, ինչպես նաև բարենշանակ գործերի առնչությամբ հոգևոր բավարարվածությունը, բարոյական մի զգացում, որն առաջանում է իրականացված պարտքի պարագայում:

Էրզրումեցու հայեցակարգում հետազոտելով «Բարոյականության» հասկացությունը, կոնստենտ վերլուծության արդյունքում ստացել ենք հետևյալ պատկերը: Բարոյականության ողջ խնդրակարգը նախնարկում է Համառոտ Իմաստասիրություն աշխատության «Յաղագս Բարոյականութեան» բաժնի 34 գլուխներում, որոնցում բառերի ընդհանուր քանակը կազմում է մոտ 18105: «Բարոյականություն» կատեգորիան վերլուծելիս, առանձնացրել ենք հետևյալ ցուցիչները՝ բարի (իմաստասեր, բարեկարգ, բարեսեր, ճշմարտասեր), չար (չարասիրություն, չարագործություն, ունայնություն, անմտություն, դատարկություն), ախտեր (ազահություն, հպարտություն, բղջախոհություն, ծուլություն, բարկություն) և նրանց «դեղ» հանդիսացող առաքինությունները (առատաձեռնություն, խոնարհություն, ողջախոհություն, ջերմեռանդություն, հեզություն, պարկեշտություն), երջանկություն (երանություն, ճշմարտություն, իմաստասիրություն): «Բարոյականության» կառուցվածքային բաղադրիչներին համապատասխանող իմաստներն արտահայտող բառերի կրկնության հաճախականությունը հետևյալն է՝

- բարի (իմաստասեր, բարեկարգ, բարեսեր, ճշմարտասեր) 77,
- չար (չարասիրություն, չարագործություն, ունայնություն, անմտություն, դատարկություն) 84,
- ախտ/մեղք (ազահություն, հպարտություն, բղջախոհություն, ատելություն, բարկություն, ծուլություն) 53,
- առաքինություն (առատաձեռնություն, խոնարհություն, հեզություն, ջերմեռանդություն, պարկեշտություն, ողջախոհություն) 76,
- երջանկություն (երանություն, ճշմարտություն, իմաստասիրություն) 122:

Արդյունքում «բարոյականության» կատեգորիայի ցուցիչների կրկնության հաճախականությունը 412 անգամ է, որը կազմում է ընդհանուր բառերի 2,3 %:

Ցուցիչների կրկնման հաճախականությունը (ըստ ամբողջ թվի)

Քանակական վերլուծության հետ մեկտեղ՝ նաև բովանդակային քննությամբ հայտորոշվում է, որ ըստ Խաչատուր Էրզրումեցու, առաքիություններն են առաջնորդում և ուղղորդում մարդկանց դեպի երջանկություն ու երանություն: Լինելով երանությանը հասնելու նախապատրաստություն, առաքիությունները կրթում են մարդկային բանական հոգին ու կյանքը իմաստության ու բարեկարգության: Ազատ կամքն ու բանականությունն են հնարավորություն ընձեռում կազմակերպել սեփական կյանքը բարու ուղղությամբ, կրթելով բարքը և կատարելով արարքներ, որոնք ընդունելի և համապատասխան են մի կողմից՝ Աստծո պատվիրաններին, մյուս կողմից՝ մարդկանց ավանդություններին և նորմերին: Հետևելով Պլատոնին, Էրզրումեցին՝ առանձնացնում է մարդուն բնորոշ չորս տեսակի առաքիություններ՝ խոհեմություն, արիություն, ողջախոհություն, արդարություն: Մարդկային բանական միտքը կրթվում է բարեսեր խոհեմության, ազատ կամքը՝ նույնորեն բարեսիրության ու արդեն հոժարակամորեն՝ կարիքների բավարարման օրինավոր միջոցների ընտրության, ցասումի՝ արիությամբ վերահսկման՝ արհամարհելով սնոտի վախերը և հաստատելով բարի գործերում հաստատական ու աննկուն քաջարիու-

թյուն, ցանկությունների՝ ողջախոհությամբ չափավորման և արդյունքում մարդկային հոգու եռամասնյա բաղադրակազմի՝ խոհեմացալ մտքի, արիացյալ կամքի ու զգացմունքի և ողջախոհ ցանկության՝ արդարությամբ փոխհարդարյալ ուղղորդման ու գործառնման:

Խաչատուր Էրզրումեցին իր գործնական իմաստասիրության մեջ ներկայացվող բարոյագիտական, սոցիալական ու քաղաքական հայացքներում¹¹ մարդկային կյանքի ամենայն իրողություններում սկզբունքային հետևողականությամբ հետամուտ է և մատնացույց է անում Բարոյական կարգավորություն: Այդ կերպ նա իր երկում քաղաքակրթական, հոգևոր ու հենց գործնական խնդրում ներկայացնում է հասարակական կյանքի՝ իր ամենայն բաղադրատարրերով բազմաբովանդակ միասնականության՝ Բարեկարգությանը նպատակամետ համընդգրկուն սոցիալական տեսություն: Ուսանելով անտիկ մտածողների, միջնադարյան քրիստոնյա սուրբ հայրերի և հենց սույն հետազոտության խնդրո նյութ՝ 18-րդ դարի հայ կաթոլիկ վարդապետ և բազմաբնույթ իր ստեղծագործություններում ու դրանցում հետազոտվող խնդիրներում հանրագիտակ Խաչատուր Էրզրումեցու գործնական իմաստասիրությունում ներկա բարոյագիտական, սոցիալական ու քաղաքական հայացքներ, կարելի է ամրագրել «բարոյականության» բուն էությունը բացահայտող մտքի հետևյալ բանաձևը: Բարոյականությունը մարդկային մտքի, հոգու, կյանքի, որոնցում հենց Բարքի ու վարքի առաքինություններով «զարդարված» բարեկարգությունն է: Իսկ արտահայտվելով նաև ժամանակակից սոցիալական գիտությունում իր հաստատումը գտած հասկացության լեզուաբանությամբ կարելի է ասել, որ Բարոյականությունը մարդկային ներքին ու արտաքին կյանքի առաքինի կարգավորությունն է, կենսաբար ու հոգեկենցույց նշանակություն ունի և այդպիսի կարգավորություն է հաղորդում անձանց, խմբերի, ազգերի, ժողովրդի ու հասարակության մարդկային ինքնությանը և համակենցությանը:

Խաչատուր Էրզրումեցին, յուրացնելով եվրոպական քաղաքակրթական մտքի անտիկ, միջնադարյան ու նաև իր ժամանակաշրջանի

¹¹Քաղաքական հայացքների մասին տե՛ս Քոչարյան Ն. Խաչատուր Էրզրումեցու փիլիսոփայա-քաղաքական հայացքները «Համառոտական իմաստասիրություն» աշխատությունում//«Արդիականության մարտահրավերները. փիլիսոփայական և հոգեբանական հիմնախնդիրներ» միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., «ԵՊՀ» հրատ., 2014, էջ 155-158:

տեսական ու գործնական իմաստասիրության և, մասնավորապես, սոցիալական մտքի, որում և՛ բարոյագիտության լավագույն ավանդույթները, հետամուտ էր հայոց ազգային ինքնության ու կենսակերպի քաղաքակրթա-հոգևոր ու բարոյական, կատարելագործմանը՝ նպաստելով հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցությանն ու կրթության նկատմամբ ձգտմանը, եվրոպական մշակույթի արժեքներին հասանելիությանը:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

XVII-XVIII դդ. Օսմանյան կայսրությունում հայոց ինքնության ու գոյության հիմնախնդրի աղեկվառ լուծմանն էր ուղղված խաչատուր Էրզրումեցու քաղաքակրթական-լուսավորչական, գիտամշակութային ու բարոյահոգևոր ստեղծագործական ու կրթական գործունեությունը: Ազգային հոգևոր ինքնության պահպանության, ինքնագիտակցության ու կենսակերպի քաղաքակրթական զարգացման համար էական նշանակալիություն ունեն նրա բարոյագիտական հայացակարգը, որում ներկայացվում է հասարակական կյանքի՝ իր ամենայն բաղադրատարրերով բազմաբովանդակ միասնականության՝ բարեկարգությանը նպատակամետ համընդգրկուն սոցիալական տեսությունը:

Բանալի բառեր՝ ինքնություն, գոյություն, բարոյականություն, հոգևոր, բարոյագիտական հայեցակարգ:

ПРОБЛЕМА САМОСТИ И СУЩЕСТВОВАНИЯ АРМЯН И НАУЧНО-КУЛЬТУРНАЯ, МОРАЛЬНО- ДУХОВНАЯ ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ КОНЦЕПЦИЯ ХАЧАТУРА ЭРЗРУМЕЦИ

Нерсес Кочарян

*Аспирант Армянского государственного
педагогического университета им. Х. Абовяна*

РЕЗЮМЕ

Цивилизационно-просветительская, научно-культурная, морально-духовная, творческая и образовательная деятельность Хачатура Эрзрумеци была направлена на адекватное решение проблемы самости и существования армян в Османской империи, в XVII-XVIII вв. В деле сохранения национально-духовной самости, а также цивилизационного развития самосознания и образа жизни, большое значение имеет его этическая

концепция, в которой представлена всеохватывающая социальная теория общественной жизни, со всем многогранным единством её структурных элементов, направленная на благоустройство общества.

Ключевые слова: самость, существование, мораль, духовное, этическая концепция.

THE ISSUE OF ARMENIAN IDENTITY AND EXISTENCE AND SCIENTIFIC-CULTURAL AND MORAL- SPIRITUAL CIVILIZATIONAL CONCEPTUAL FRAMEWORK OF KHACHATUR ERZRUMETS'I

Nerses Kocharyan

PhD student at Kh. Abovyan

Armenian State Pedagogical University

SUMMARY

The civilizational-enlightenment, scientific-cultural and moral-spiritual creative and educational activities of Khachatur Erzurumets'i in the Ottoman Empire in the 17th-18th centuries focused on finding adequate solutions for the issue of Armenian identity and existence. His ethical conceptual framework has great significance for the maintenance of the national spiritual self-identity and for the development of national self-awareness and civilized lifestyle. The framework embraces a comprehensive social theory that reflects a complex unity of public life with all of its constituent elements and is focused on a societal reform.

Key words: identity, existence, morality, spiritual, ethical conceptual framework